ਖੰਡ -1

(ਕਵਿਤਾ)

1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮੋਢੀ ਕਵੀ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਕਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 5 ਦਸੰਬਰ 1872 ਈ. ਨੂੰ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਉੱਤਮ ਕੌਰ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਦੱਸਵੀਂ ਤੱਕ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ 'ਚੋਂ ਅੱਵਲ ਰਹਿ ਕੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ, ਪਿਤਾ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਨਾਨਾ ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤਕ ਚੇਟਕ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹਿੰਦ ਪ੍ਰੈੱਸ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਤੇ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਪੱਤਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਰਬਾਂਗੀ ਲੇਖਕ ਸਨ। ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ, ਵਾਰਤਕ ਆਦਿ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉੱਚ ਪਾਏ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੱਲੋਂ ਡਾਕਟਰ ਆਫ਼ ਓਰੀਐਂਟਲ ਲਰਨਿੰਗ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਹੋਣ, ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਵੱਲੋਂ "ਮੇਰੇ ਸਾਈਆਂ ਜੀਉ" ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕ 'ਤੇ ਇਨਾਮ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਨ ਵਰਗੇ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। 10 ਜੂਨ 1957 ਨੂੰ ਆਪ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਮਹਾਂਕਾਵਿ 'ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ' ਨਾਲ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਕਲਾਤਮਕ ਮਹਾਂਕਾਵਿ-ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਹਾਰ', 'ਬਿਜਲੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ' 'ਪ੍ਰੀਤ ਵੀਣਾ', 'ਕੰਬਦੀ ਕਲਾਈ', 'ਮਟਕ ਹੁਲਾਰੇ', 'ਲਹਿਰ ਹੁਲਾਰੇ' ਅਤੇ 'ਮੇਰੇ ਸਾਂਈਆਂ ਜੀਓ' ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 'ਦੀਵਾਨ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ'(ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ) ਆਦਿ ਆਪ ਦੀਆਂ ਵਰਨਣਯੋਗ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਅਮੀਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।

ਚੜ੍ਹ ਚੱਕ ਤੇ ਚੱਕ ਘੁਮਾਨੀਆਂ

ਚੜ੍ਹ ਚੱਕ ਤੇ ਚੱਕ ਘੁਮਾਨੀਆਂ
ਮਹੀਂਵਾਲ ਤੋਂ ਸਦਕੇ (ਪਈ) ਜਾਨੀਆਂ,
ਮੈ ਤਾਂ ਬਦਲਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਰਸ਼ ਬਨਾਨੀਆਂ,
ਉੱਤੇ ਨਾਚ ਰੰਗੀਲੜੇ ਪਾਨੀਆਂ,
ਬਾਜੀ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਾਨੀਆਂ,
ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸਨੀਆਂ ਓਨੂੰ ਸ਼ਰਮਾਨੀਆਂ,
ਤਾਰੇ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਗੁੰਦਾਂਨੀਆਂ,
ਚੰਦ ਮੱਥੇ ਤੇ ਚਾ ਲਟਕਾਨੀਆਂ,
ਨੀਲੇ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਠੁਮਕਦੀ ਜਾਨੀਆਂ,
ਮੀਹ ਕਿਰਨਾਂ ਦਾ ਪਈ ਵਸਾਨੀਆਂ,
‘ਜਿੰਦ-ਕਣੀਆਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਲੁਟਾਨੀਆਂ,
ਅਰਸ਼ੀ ਪੀਘ ਕਮਾਨ ਬਨਾਨੀਆਂ,
ਰੰਗ ਰੂਪ ਦੇ ਤੀਰ ਵਸਾਨੀਆਂ,
ਨੂਰ ਅੱਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨੀਆਂ,
ਨੂਰੋ ਨੂਰ ਹੁੰਵਦੜੀ ਜਾਨੀਆਂ,
ਨੂਰ ਨੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਈ ਲਾਨੀਆਂ

(ਚੱਕ-ਜਿਸ ’ਤੇ ਘੁਮਿਆਰ ਆਪਣੇ ਭਾਂਡੇ ਬਣਉਂਦਾ ਹੈ, ਠੁਮਕਦੀ ਜਾਨੀ ਆਂ-ਨੱਚਦੀ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ, ਨੂਰ- ਚਾਨਣ ਜਾਂ ਰੱਬੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ)

ਸਮਾਂ

ਰਹੀ ਵਾਸਤੇ ਘੱਤ, 'ਸਮੇਂ' ਇੱਕ ਨ ਮੰਨੀ।

ਫੜ ਫੜ ਰਹੀ ਧਰੀਕ, 'ਸਮੇਂ' ਖਿਸਕਾਈ ਕੰਨੀ।

ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਸੱਕੀ ਰੋਕ, ਅਟਕ ਜੋ ਪਾਈ, ਭੰਨੀ।

ਤ੍ਰਿੱਖੇ ਆਪਣੇ ਵੇਗ, ਗਿਆ ਟੱਪ ਬੰਨੇ ਬੰਨੀਂ।

ਹੋ! ਅਜੇ ਸੰਭਾਲ ਇਸ 'ਸਮੇਂ' ਨੂੰ

ਕਰ ਸਫਲ ਉਡੰਦਾ ਜਾਂਵਦਾ।

ਇਹ ਠਹਿਰਣ ਜਾਚ ਨਾ ਜਾਂਣਦਾ,

ਲੰਘ ਗਿਆ ਨ ਮੁੜ ਕੇ ਆਂਵਦਾ।

(ਵਾਸਤੇ ਘੱਤ- ਹਾੜੇ ਪਾ, ਮਿੰਨਤਾਂ। ਧਰੀਕ- ਘਸੀਟ, ਕੰਨੀ- ਕਿਨਾਰਾ, ਪੱਲਾ। ਅਟਕ-ਰੋਕ, ਭੰਨੀ- ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ, ਵੇਗ-ਚਾਲ)

ਇਲਮ, ਅਮਲ

ਸਿਰ ਕਚਕੌਲ ਬਨਾ ਹਥ ਲੀਤਾ,

ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੁਆਰੇ ਫਿਰਿਆ,

ਦਰ ਦਰ ਦੇ ਟੁਕ ਮੰਗ ਮੰਗ ਪਾਏ,

ਤੁੰਨ ਤੁੰਨ ਕੇ ਇਹ ਭਰਿਆ,

ਭਰਿਆ ਦੇਖ ਅਫਰਿਆ ਮੈਂ ਸਾਂ,

ਜਾਣਾਂ ਪੰਡਤ ਹੋਆ,

ਟਿਕੇ ਨਾ ਪੈਰ ਜ਼ਿਮੀਂ ਤੇ ਮੇਰਾ

ਉੱਚਾ ਹੋ ਹੋ ਟੁਰਿਆ।।

ਇਕ ਦਿਨ ਏ ਕਚਕੌਲ ਲੈ ਗਿਆ,

ਮੁਰਸ਼ਦ ਮੂਹਰੇ ਧਰਿਆ,

'ਜੂਠ ਜੂਠ' ਕਰ ਉਸ ਉਲਟਾਇਆ

ਖਾਲੀ ਸਾਰਾ ਕਰਿਆ,

ਮਲ ਮਲ ਕੇ ਫਿਰ ਧੋਤਾ ਇਸ ਨੂੰ

ਮੈਲ ਇਲਮ ਦੀ ਲਾਹੀ

ਦੇਖੋ, ਇਹ ਕਚਕੌਲ ਲਿਸ਼ਕਿਆ;

ਕੰਵਲ ਵਾਂਙ ਫਿਰ ਖਿੜਿਆ।।

(ਇਲਮ- ਗਿਆਨ, ਅਮਲ- ਕਰਮ, ਕਚਕੌਲ-ਕੱਚ ਦਾ ਕੌਲ, ਮੁਰਸ਼ਦ- ਗੁਰੂ,ਪੀਰ, ਉਸਤਾਦ।)

ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ ਬੰਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

(ੳ) ਹੋ! ਅਜੇ ਸੰਭਾਲ ਇਸ 'ਸਮੇਂ' ਨੂੰ
ਕਰ ਸਫਲ ਉਡੰਦਾ ਜਾਂਵਦਾ।
ਇਹ ਠਹਿਰਣ ਜਾਚ ਨਾ ਜਾਂਣਦਾ,
ਲੰਘ ਗਿਆ ਨ ਮੁੜ ਕੇ ਆਂਵਦਾ।

(ਅ) ਇਕ ਦਿਨ ਏ ਕਚਕੌਲ ਲੈ ਗਿਆ,
ਮੁਰਸ਼ਦ ਮੂਹਰੇ ਧਰਿਆ,
'ਜੂਠ ਜੂਠ' ਕਰ ਉਸ ਉਲਟਇਆ
ਖਾਲੀ ਸਾਰਾ ਕਰਿਆ,
ਮਲ ਮਲ ਕੇ ਫਿਰ ਧੋਤਾ ਇਸ ਨੂੰ
ਮੈਲ ਇਲਮ ਦੀ ਲਾਹੀ
ਦੇਖੋ, ਇਹ ਕਚਕੌਲ ਲਿਸ਼ਕਿਆ;
ਕੰਵਲ ਵਾਂਙ ਫਿਰ ਖਿੜਿਆ।।

2. 'ਚੜ੍ਹ ਚੱਕ ਤੇ ਚੱਕ ਘੁਮਾਨੀਆਂ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।

3. 'ਸਮਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

4. 'ਇਲਮ, ਅਮਲ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਬਿਆਨ ਕਰੋ।

5. ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਕਿਸ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਉਂ?